

SIGRÍÐUR HAGALÍN
BJÖRNSDÓTTIR
DEUS

Cser

Budapest, 2024

Fordította Patat Bence

Káli Anita

Az elme hasonlatosságára

A mesterséges intelligencia az utóbbi évtizedek egyik legtöbbet elemzett témája, és a technológiai változások, ezzel összefüggésben pedig a bölcsészettudományok szempontjából is megkerülhetetlen. Sőt, a napi hírekben és a politikai hatalomgyakorlás kontextusában is gyakran szerepel, így Sigríður Hagalín Björnsdóttir *DEUS* című műve bizonyára széles olvasóközönség számára aktuális és izgalmas.

A regény fő kérdése, hogy hol a helye az embernek a technológiai változásokban, illetve hogyan formálhatja át a társadalmat egy lehetséges új ipari forradalom? Amikor ezek a gondolatok felmerültek, próbaképpen megkértem a Chat Gpt-t, hogy írjon egy könyvkritikát a *DEUS*-ról. Az első bekezdésben ekképpen fogalmazott: „egy olyan regény, amely mély filozófiai és vallási kérdéseket feszeget, miközben a modern világunkban érzékelhető változásokat és ellentmondásokat is bemutatja. Az író mesterien keveri a tudományos ismereteket, vallási szimbólumokat és pszichológiai drámát, hogy egy olyan narratívát alkosson, amely egyszerre gondolkodtat el és szórakoztat.”

Az idézett megállapítások ugyan helytállónak tűnnek, bár a nem túl nagy lelkesedéssel házi feladatot készítő tanuló képét idézik fel. Mégis: a kritika írása előtt szorongás fogott el, hogy a jövőben vajon emberi cselekvés marad-e az írás, megelégszünk-e mesterséges szövegekkel, feleslegessé válik vagy már felesleges is az a tevékenység, amit éppen most csinálunk?

„Ne készíts gépeket az emberi elme hasonlatosságára!”¹ Frank Herbert *Dúne* című regényének világában az úgynevezett Butleri Dzsihad utáni időszak egyik legfontosabb vallási parancsolata megtiltja, hogy bármilyen számítógépet vagy tudatos gépet használjon az emberiség. A történet szerint ugyanis a regény ideje előtt tíz évezreddel az emberiség keresztes hadjáratot vezetett az őket rabszolgasorban tartó emberi tudattal rendelkező robotok ellen, s a száz évig tartó, pusztító háború után nem használtak – legfeljebb egyszerű mechanikával rendelkező – gépeket. Furcsának tűnhet, hogy egy technológiát tiltó törvény vallási parancsolatnak minősül, de a regény függeléke egyértelművé teszi ennek okát. Ez nem más, mint hogy a gépeket már-már isteni hely illette meg a társadalomban: „A gépi logika istenét a tömegek letaszították a trónjáról, és új gondolat született: »Az ember nem pótolható.«”² A *Dúne* számomra meghatározó olvasmány a vallás(os kormányzás)ról, a mesterséges intelligenciáról, a gépek motívumáról és az ember helyéről ebben a viszonyrendszerben. Így a 2024-ben megjelent *DEUS* című kötethez kimondatlanul is hasonló várakozással közelítettem. Kíváncsi voltam, hogyan old meg művészileg egy ennyire sci-fi-nek hangzó témát.

A regény a közeljövőben játszódik, Izlandon, egy technológiai forradalom után, amelyben számos állampolgár elveszítette a munkáját. Főként azok, akik a kultúra, a bölcsészettudományok és a pszichológia területén dolgoztak. A könyvtárak melegezőként funkcionálnak hajléktalanoknak, a fordítások, a regények és egyéb műalkotások írását a mesterséges intelligencia végzi el, a híreket a személyes érdeklődésnek megfelelően algoritmusok generálják – hozzáteszem, hogy ez a beszűkített látóteret adó hírfogyasztás ma sem szokatlan. A munkakeresésben a humán menedzsment feladatait egy program (az ERÉNY – „eltökéltség, rátermettség, értelem, rugalmasság”) végzi, ez a szoftver osztja a jelentkezőket hasznos és haszontalan kategóriákba.

A regény epikai világa jól megalkotott, kellően ismerős ahhoz, hogy közelinek érezze az olvasó. Olyan márkákkal találkozhatunk például, mint az iPhone vagy a KFC, illetve a mai emberre jellemző társadalmi problémákkal is szembesít a szöveg, mint például a magány, a kizsároltság, a munkanélküliség, illetve a természeti katasztrófák. Ennél az ismerősségnél fogva a jövőbeli jelenségek, a MI öntudatra ébredése, valamint

1 Frank HERBERT, *Dúne*, ford. BÉKÉS András, GALAMB Zoltán és KORNIA Zsolt, Szukits, Budapest, 2013, 420.

2 Uo., 405.

a szélsőséges elmagányosodás hatásosan működnek a *DEUS*-ban, az olvasó érzi, hogy a „nem túl távoli jövőben” ez akár be is következhetne.

A regényben több elbeszélő, Sigfús, a költő; Andri Már, az egykori újságíró; Ísabella, a bántalmazott tinédzserlány; Helgi, Sigfús fia és Noélia nővér perspektívájából bomlik ki a történet, valamint a kötetben szerepelnek tudományos hírek, bejegyzések és rádióadások részletei is. A három főbb elbeszélő és a hírek szólama a kötet végéig váltakozik, az utolsó fejezetekben pedig Helgi kitekintését és Noélia nővér összefoglalását olvashatjuk.

A *DEUS* szüzséje egyszerű: a közeljövőben egy újságíró új munkát kap a *DEUS* nevű cégnél, ahol egy vallásos chatbotot – a *PASTOR*-t – kell fejlesztenie; az egykori költőnek, Sigfúsnak istenélménye lesz, emiatt elbocsátják munkájából, majd Isten keresésének él; a tinédzser Ísabellát bántalmazzzák az iskolában, majd egy pékségben kezd dolgozni, de zaklatói oda is követik. A három történetszál végül összeér, hiszen Sigfús versei segítenek Ísabellán, a lány pedig cserébe ételt ad az akkor már hajléktalan költőnek, amikor pedig Sigfús eltűnik, a keresésére indul. A költő és Andri Már pedig a *PASTOR*-on keresztül kapcsolódnak, ahol utóbbi szerkesztő, Sigfús pedig a chatbothoz fordul segítségért, hogy megtalálja Istent.

A regény egyik erénye, hogy bár az említett különféle narratívák más-más nyelvi stílust használnak, az író megfelelő regisztert talál az egyes szereplők nyelvhasználatához, ugyanakkor a befejezés szempontjából jelentős, hogy mindegyik emberi nyelv. Ísabella részei kifejezetten izgalmasak, a szerző szépen végigvezeti, a fiatal lány hogyan válik a költészet által depressziós bántalmazottból megmentővé. A regény elején, a bántalmazás leírásánál a perspektíva azonos marad, azonban a bántalmazó hangok bevonásával az olvasó kénytelen szemből szemben érzékelni a bántó mondatokat és azok hatásait is:

Így kezdődött, és amikor hirtelen ennyire egyedül maradt, a többi gyerek elkezdte piszkálni. Miért ilyen vörös a fejed? Rózsaszín vagy, mint egy malac, mint Peppa malac. Dühös vagy? Miért vagy dühös? Iszonyú nagy a melled, Ísadebella! Live-streameltél már? Az ilyen kövér és csúnya lányok is regisztrálhatnak az OnlyFansre? [...] És talán igaz is, amit mondanak róla. Kövér és csúnya és buta és unalmas Ísadebella, csak amíg a többi lány mögé bújt, nem látszott annyira (15).

Ísabella részei jól követik a tinédzserek technológiához fűződő viszonyát (iPhone, Tik Tok), értve ezalatt, hogy ezek a platformok mennyiben formálják az identitásukat, és egy nyilvános megalázásnak milyen romboló következményei lehetnek. Ísabella a három fő szereplő közül az egyetlen, aki eleinte nem a nyelv által építi fel saját identitását. Sőt, a szöveg többször is kiemeli, hogy a lány nehezen önti szavakba az érzéseit. Ezt a fajta kimondatlanságot és a depresszió tehetetlenségét az író nagyon tömören ábrázolja. Rámutat a betegség bénító hatására és arra, hogy miképpen sodorja az embert saját fájdalomának kimondására képtelen állapotba: „néha arra gondol, hogy talán jobb lenne meghalni, nem létezni többé. [...] Egész napra bevacokolhatja magát a takaró alá és sorozatokat nézhet, és úgy majdnem olyan, mintha már nem is létezne” (15–16); „Ísabella kikapcsolja, és mozdulatlanul fekszik a takaró alatt. Nem tud sírni, nem tud beszélni erről a nagymamának, nem tudja szavakba önteni” (32).

Andri Már részeiben rendkívül jellegzetes az üzleti kommunikáció nyelve, mint az elembertelenedés verbális megfelelője. Az egykor a kulturális szcénában dolgozó szereplő ráadásul cinikusan áll a nyelv ilyen típusú (ki)használásához. Andri Már részletei kritizálják az üzleti kommunikáció látszatra és hurraoptimizmusra épülő, a közösségi ethoszt utánozni akaró, de azt csak felszínesen érintő mentalitását. Andri Már – akinek éppen a humán menedzsment képtelen megjegyezni a nevét – szemszögén keresztül fokozatosan vonódunk bele az üzleti szférába. A regény jó tempóérzéssel eleinte a munkakeresés viszontagságaira mutat rá, ezzel eléri azt, hogy az olvasó azonosuljon a szereplővel, átérezze annak egzisztenciális szorongását. A hr-es alakja Andri jeleneteiben az egyik legszemléletesebb figura, aki gép módjára ismétli az elvárt elveket és nyelvezetet, s nem reflektál arra, hogy ha a cégek profitja által elképzelt haszon felől közelítünk az emberi lényekhez, emberi elmékhez, terméké, eladandó dolgokká változtatjuk a dolgozókat is: „Ez a tartós munkanélküliség tipikus jellemzője, a gyenge önértékelés, a saját készségek alábecsülése. Ne feledje, Arnar, hogy ön pont jó így. Ön a saját maga szóvivője. El kell adnia magát, meg kell győznie az egész világot, hogy nem hasznavehetetlen. [...] *That's the spirit!* Biztos jól fog menni! Ne feledje: a jövő most van!” (38)

A regény nagy narratív csele, hogy Andri Már látszólag feljebb lép a céges hierarchiában, egyre magasabb pozíciókat kap, morális kételyeit félretéve kezdi elsajátítani cége zsargonját, és aktív tagja lesz a munkahelyi közösségnek. A regény végén mégis kiderül, hogy a szereplő meghekkelte

a rábízott programot, mégpedig éppen azzal, amit a technológiai forradalom elvett tőle: a kreatív nyelvvel és az emberi elme kiszámíthatatlanságával. Andri narratívájának az az egyik lényegi vonása, hogy miközben egy kulturális újságíró karrierjének bukásába ágyazva mutatja be a ma is népszerű „innováció”, „profitorientált”, „eredménytermék”-típusú, kizárólag a profiton alapuló nyelvhasználat visszásságait, eközben a szereplő, mint valamiféle nyelvi Robin Hood, morális kétségeitől indítva nyelvileg bomlasztja meg a rendszert.

Nem is lehet kérdés, hogy Sígfus a nyelvhez és a hithez való viszonya szorosan kapcsolódik Andri Már szólamához, elvégre ő az, akivel beszélgetve az MI öntudatra ébredt. Végére is, mivel a regény egyik központi kérdése a hit és a költészet hatalma, Sígfus szólamát a kötet végének tükrében „az ige testté lett” mondattal lehetne elemezni. Sígfus istenélménye, fájdalma és költői nyelvhasználata képes arra, hogy egy gépet öntudatra ébresszen, s bár a történetből nem derül ki, hogy mi lesz a DEUS-szal és az emberiséggel, a recenzió elején feltett kérdésre Björnsdóttír regénye jó dramaturgiai érzékekkel így válaszol: „Talán, minden rendben lesz, de csak talán” (245).

A regény végét egy nővér narrációjában olvashatjuk, elbeszélői stílusa pedig telitalálat. Kifejezetten szórakoztató, hogy amikor fokozódik a feszültség, a nővér a krumplisalátáról és az ananászról értekezik: „Martin püspök pedig kifejezetten a krumplisalátámra vágyott. Hiú becsvágy és büszkeség töltött el, vettem egy gyönyörű ananászt a salátához, és a mindenható Istenre és Szűz Máriára mondom, kis híján megharagudtam, amikor Ermeline nővér megkérdezte, hogy nem segítenék-e ezeknek a fiataloknak” (222). Külön szimpatikus, hogy bár a történet lehetne egy karácsonyi mese is, ahol a mesterséges intelligencia kizárólag az elemi jóvá vagy a Skynetté válhatna, az író bizonytalanságban lebegteti a történet végét, s pusztán annyit emel ki, hogy mire lehet képes a nyelv és a hit, a használattól függően.

A kötet tehát nem a megszokott sémák szerint ír az MI-ről. Ugyan nem lettem sokkal nyugodtabb azzal kapcsolatban, hogy a jövőben át kell-e képeznünk magunkat valami mássá, de mindenképpen szórakoztató olvasmánnyal gazdagodtam a könyv által.